

В І Д Г У К

**офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора,
Заслуженого юриста України, завідувача кафедри теоретико-правових
дисциплін Навчально-наукового інституту права
Державного податкового університету
Шевченка Анатолія Євгенійовича
на дисертаційну роботу Степаненко Наталії В'ячеславівни
«Захист та забезпечення прав дитини в умовах військових дій на Донбасі:
теоретико-правовий аналіз»,
представлену до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософії
з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»**

**Актуальність теми дисертаційного дослідження, її зв'язок з науковими
планами, програмами темами**

Дисертаційне дослідження Степаненко Наталії В'ячеславівни не викликає сумніву, оскільки воно присвячено актуальній і дуже важливій проблематиці – захисту прав дитини.

Звертає увагу занепокоєння щодо участі дітей у збройних конфліктах. Все це не лише позбавляє дитину можливості гармонійно розвиватися, отримувати освіту, а й шкодить її здоров'ю, призводить до захворювань, в кінцевому результаті впливає на дитячу правосвідомість.

Тому реалізація сучасної політики і стратегії держави, яка спрямована на подальшу розбудову національних механізмів захисту дитини та їх адаптація до міжнародних вимог і стандартів, зміни у соціальному та громадському житті суспільства мотивували Степаненко Наталію В'ячеславівну до комплексного монографічного дослідження – захисту та забезпеченню прав дитини в умовах військових дій на Донбасі.

Актуальність теми також викликана тим, що при захисті прав дітей в умовах

військових дій на Сході України сьогодні відсутні спеціальні норми національного законодавства, існує невідповідність їх міжнародним стандартам, тобто «розрив» між законом і реальністю, і, як наслідок, неузгодженість надання спеціального захисту дітям під час збройних конфліктів.

Важливим показником актуальності обраної теми є також те, що дисертаційне дослідження виконувалось в рамках науково-дослідної теми кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету Вищого навчального закладу «Університет економіки та права «КРОК» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення прав людини та дитини в умовах розбудови правової, демократичної, соціально орієнтованої держави з широко розгалуженими інститутами громадянського суспільства» (державний реєстраційний номер УкрІНТЕІ: 0118U001384) 05.2018-06.2023.

Таким чином, вищевказані тенденції обумовили потребу наукового дослідження Степаненко Наталії В'ячеславівни «Захист та забезпечення прав дитини в умовах військових дій на Донбасі: теоретико-правовий аналіз», яке є вчасним, доцільним і, безперечно, актуальним та має не лише теоретичне, але й вагоме практичне значення.

**Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій,
сформульованих у дисертації, їхня достовірність,
новизна і практична значущість**

Ступінь обґрунтованості наукових положень і висновків, сформульованих у дисертації є достатнім. Викладені у вступі та розділах основної частини роботи положення, що стосуються постановки проблем загалом та окремих її аспектів, переконують у важливості теоретичних і практичних питань, їх науковій нерозробленості й перспективності дослідження. Необхідно зазначити, що дисертантка чітко визначила об'єкт і предмет дослідження.

Матеріал викладено послідовно. Міркування й висновки авторки логічні та аргументовані. Вони базуються на позиціях гармонійного поєднання наукових

досягнень минулих років та сучасних методологічних підходів до пізнання державно-правових явищ, широкій літературній базі. При цьому дисертантка супроводжує розгляд зазначених праць їх критичним аналізом і переконливою аргументацією власних підходів та висновків.

Особливе місце у роботі займає джерельна база, зокрема: історичні пам'ятки («Соборне Уложення 1649 р. Російське Законодавство Х-ХХ ст.», «Кримінальне Уложення від 22 березня 1903 р.»); основні положення законодавства європейських країн (Конституція австрійської республіки: Федеральний конституційний закон від 10 листопада 1920 р., Конституція Німецької імперії (Веймарська) від 11 серпня 1919 р.); міжнародні правові акти («Женевська декларація» прийнята 2-ою Генеральною асамблеєю вересень 1948 р., «Декларація прав дитини» від 20 листопада 1959 р.; Конвенція ООН про права дитини: ратифікована Постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991р.; Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. (редакція зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 р.), а також конституції України (Конституція Пилипа Орлика 5 квітня 1710 р. від Різдва Христового; Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки, прийнята 30 січня 1937 р.; Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р.) та інші нормативні документи.

Обґрунтованість, достовірність наукових положень, висновків та рекомендацій дисертації забезпечено завдяки використанню сукупності загальнонаукових, конкретно-наукових та спеціально-юридичних підходів та методів. Так, при вирішенні задач дисертаційного дослідження застосовано метод рефлексії (саморефлексії, компаративної рефлексії) та діалектичний метод, який дозволив проаналізувати теоретичні і практичні питання захисту та забезпечення прав дитини в умовах військових дій. Історичний та історико-правовий метод надали можливість дослідити процес виникнення, формування та розвитку історичних витоків і генезису правового статусу дитини. Для аналізу сутності норм міжнародно-правових та вітчизняних законодавчих актів як правового статусу дитини загалом, так і захисту прав дитини в умовах військових дій на Донбасі

слугував формально-догматичний метод (дедукція, індукція, аналіз та синтез); аксіологічний підхід допоміг розкрити цінність прав дитини як певне правове благо.

Достовірність та новизну наукових положень, висновків і рекомендацій, забезпечило досягнення мети дослідження, яка полягає в комплексному дослідженні вдосконалення теоретико-правових положень, формулюванні пропозицій щодо правового захисту та забезпечення прав дитини в умовах військових дій на Донбасі.

Поставлені завдання авторка вирішує комплексно, аналізуючи та встановлюючи причинно-наслідкові зв'язки.

Загалом, успішне розв'язання визначених завдань і досягнення мети дисертаційного дослідження забезпечили *новизну дисертації*, яка полягає в тому, що робота є одним із перших комплексних теоретико-правових досліджень з питань захисту та забезпечення прав дітей в умовах військових дій на Донбасі.

За результатами проведеного дослідження сформульовано низку положень, висновків і пропозицій, що мають важливе значення та характеризуються науковою новизною, зокрема:

Уперше:

– виокремлено, узагальнено і схарактеризовано, враховуючи трагічні військові події на Донбасі, що мають небезпечну значну часову тяглість та запропоновано авторське бачення інституту введення до наукового дискурсу і наукового обороту, як невід'ємної складової відповідно зумовленого розуміння механізму наповнення конкретним правовим змістом поняття «особливості забезпечення прав і свобод дитини в умовах війни», як окрему правову логічну категорію, враховуючи особливість даної категорії (дитини), її вразливість у стадії повноцінного розвитку та прерогативність для майбутнього кожної держави;

– аргументовано і виокремлено, що в сучасних умовах глобалізаційних викликів в Україні права дітей, які перебувають на території військових дій, знаходяться в протиріччі із реальними наявними проблемами і є вкрай вразливими, існують за недосконалості і неадекватності юридичних механізмів їх захисту;

– у порівняльно-правовому аспекті розмежовано, співвіднесено і скориговано пропозицію щодо запровадження і притягнення до кримінальної відповідальності за кваліфікуючою ознакою «злочинні дії, пов’язані з розв’язанням і веденням гібридної війни», включивши їх до переліку міжнародних військових злочинів;

– виділено і досліджено як окрему категорію специфікації, модернізації, інновації у діяльність публічної адміністрації в умовах гібридної війни та ефективного управлінського впливу на всіх рівнях влади у питаннях діяльності і захисту прав та свобод дитини в умовах військового конфлікту.

Крім того, *удосконалено* сутність, поняття та зміст правового статусу дитини, які нерозривно пов’язані із поняттям «правового статусу особи», понятійно-категоріальні механізми, методології системних підходів у окремих аспектах дослідження і розвитку наукових сентенцій щодо діяльності публічної адміністрації у сфері забезпечення прав і свобод дитини в умовах війни; пропозиції щодо систематизації міжнародних нормативно-правових актів з питань гарантій захисту прав і свобод дитини в умовах збройного конфлікту; розуміння феномену особливості захисту прав і свобод дитини в умовах збройного конфлікту, як необхідної умови його розвитку.

А також *дістали подальшого розвитку* – ініціативи щодо удосконалення чинного законодавства, зокрема, створення єдиного нормативно-правового документу, який регулюватиме соціальний, психологічний, економічний захист дітей, що постраждали внаслідок воєнних дій; пропозиції використання дипломатичних місій та міжнародно-правової спільноти з метою підтримки у подоланні деескалації воєнного конфлікту на Сході держави; рекомендації щодо створення постійних конкретних практик взаємодії діяльності публічних адміністрацій держав, у яких наявні збройні конфлікти (конференції, звіти, заслуховування тощо).

Варто відзначити, що дисертантка добре розуміє і обґрунтовує необхідність і практичну спрямованість теми, яку досліджує. На підставі проведеного дослідження вона констатує, що практичне значення роботи полягає у можливості його використання:

- при розробці рекомендацій у практичній діяльності правоохоронних та інших державних органів, громадських і міжнародних організацій з питань боротьби із залученням дітей до участі у військові конфлікти;
- при внесенні змін і доповнень до нормативно-правових законодавчих актів та підготовці проектів законів щодо захисту прав дітей щодо участі у військових конфліктах;
- під час розробки комплексних загальнодержавних програм, спрямованих на підвищення ефективності роботи з охорони прав дітей, особливо тих, які постраждали внаслідок військових дій на Донбасі;
- під час підготовки майбутніх магістерських та докторських дисертаційних робіт;
- при написанні підручників, навчальних посібників;
- для підвищення рівня правових знань пересічних громадян з цього питання, сприяння правовому вихованню і підвищенню рівня правової свідомості та правової культури органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Оцінка змісту дисертації та її основних положень

Вийти на зазначені у дисертації нові науково-обґрунтовані результати авторці дозволила обрана структура дисертації, яка складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг становить 264 сторінок. Список використаних джерел налічує 244 найменування.

Її зміст дає підстави констатувати, що здобувачка творчо підійшла до вивчення та розкриття проблеми. Це надало можливість опрацювати поставлені завдання, а також сформулювати низку науково-обґрунтованих і достовірних положень, висновків та рекомендацій, корисних з наукової і практичної точок зору.

Так, у *вступі* дисертанткою обґрунтовано актуальність, мету і завдання дослідження, визначено його об'єкт і предмет, зазначено методологію

дослідження, вказано наукову новизну одержаних результатів, їх апробацію та впровадження.

У *розділі 1* «Теоретико-методологічні аспекти становлення та розвитку правового статусу дитини» з'ясовано, що генеза, сутність, поняття та зміст правового статусу дитини нерозривно пов'язані із поняттям «правового статусу особи». Авторкою встановлено, що під соціальними цінностями правового статусу дитини розуміють значимість практичних і правових заходів держави у задоволенні потреб дітей, які перебувають у зоні проведення військового конфлікту, та тих, що були переміщені внаслідок даного конфлікту. Наголошено, що реалії сьогодення створюють обстановку, в якій здійснення державної політики з утвердження панування соціальних цінностей саме правового статусу дитини є маловірогідним та неефективним. Здійснено аналіз міжнародного та вітчизняного нормативно-правового законодавства, водночас доведено, що окремого документа стосовно захисту прав дітей, які постраждали в результаті збройного конфлікту, в Україні не прийнято. Констатовано, що права дітей, які перебувають на території проведення військового конфлікту в сучасних умовах глобалізаційних викликів в Україні, знаходяться в протиріччі із загальновизнаною концепцією аксіології права і є вкрай вразливими, тобто існують за відсутності юридичних механізмів їх захисту.

У *розділі 2* дисертаційного дослідження «Теоретико-правові засади забезпечення захисту прав дитини в умовах військових дій (гібридної війни) на Сході України» визначено поняття та алгоритми захисту прав дитини. Виявлено наявні різні багатовекторні передумови і фактори порушення прав та свобод дитини в умовах гібридної війни на Сході України. Аналіз міжнародного нормативно-правового потенціалу надав можливість дисертантці констатувати, що права дитини в умовах військового конфлікту (гібридної війни) не розглядаються.

Встановлено, що саме особливість забезпечення прав і свобод дитини в умовах війни повинна стати одним із основних засобів реалізації функцій ООН на міжнародному рівні, а прийняті нормативно-правові акти, повинні мати обов'язковість виконання для кожної держави, через імплементацію у чинне національне законодавство і конкретну підвищену кримінальну відповідальність за

здійснені військові злочини, які підпадають під юрисдикцію міжнародного кримінального трибуналу.

Зібрана з наукових офіційних відкритих авторитетних джерел інформація, аналіз чинного вітчизняного і міжнародного законодавства, аналітика наявної практики, однозначно дають підстави дисертантці вважати, що декларативність нормативно-правової бази, формальність, неконкретність, подвійні стандарти політичного мислення і прийняття рішень на міжнародному рівні сіють негативізм, недовіру до міжнародного права, дають можливість до тривалості військової агресії на Сході України, що є справжньою кривавою катастрофою XXI століття на нашій планеті, що вже має і буде у своєму продовженні мати складні, невідворотні наслідки не лише для України.

У *розділі 3* «Напрями і механізми удосконалення конституційно-правового забезпечення захисту дітей в умовах військової агресії на Донбасі» окреслено теоретико-правові проблеми демократичних трансформацій конституційно-правового забезпечення захисту дітей в умовах військової агресії на Донбасі.

Особлива увага в дисертації приділяється вивченню міжнародного досвіду з правового забезпечення реалізації захисту дітей в умовах воєнних дій і збройних конфліктів. У ході дослідження зазначено, що дані права забезпечені достатньою кількістю міжнародних актів. Разом з тим, реалізація вимог залежить від країни, її політичного становища, політичної волі правителів та рівня ескалації воєнного конфлікту.

Степаненко Наталія В'ячеславівна доводить що Україною ратифіковано найважливіші міжнародно-правові акти щодо захисту дітей, що постраждали у воєнних конфліктах. Однак реалізації заходів, необхідних у разі ратифікації, заважає невизначеність кінцевого правового статусу окупованих територій, статусу країни-агресора, остаточна правова оцінка бойових дій, які відбуваються на Донбасі. Така політична та правова невизначеність породжує безсистемність дій Уряду України стосовно захисту правового статусу дітей.

У роботі узагальнено пропозиції щодо підвищення ефективності і удосконалення законодавства щодо забезпечення захисту дітей в умовах військової

агресії, а також обґрунтовано, що Уряд України має розробити механізми заходів, спрямованих на зміцнення довіри до прав людини та дитини, поліпшити роботу із захисту прав дітей, здійснити моніторинг та розслідування порушених прав дитини.

Логічними, послідовними та такими, що загалом відповідають поставленим на початку роботи завданням є висновки дисертаційного дослідження. В них наведено теоретичне узагальнення і запропоновано нове вирішення наукового завдання, що полягає у дослідженні захисту та забезпеченні прав дитини в умовах військових дій на Донбасі.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій в опублікованих працях

Основні положення та матеріали дослідження висвітлено в семи публікаціях, серед яких: дві статті в наукових періодичних виданнях України, що включені до міжнародних наукометричних баз, дві статті – у міжнародних виданнях, та три публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації.

Основні положення та матеріали дослідження опубліковані в фахових наукових виданнях та апробовані на міжнародних і вітчизняних наукових конференціях. Наукові розробки, що містяться в дисертації мають належний рівень практичного впровадження.

Причому всі публікації укладаються в межах об'єкту дослідження та мають предметом вивчення окремі його аспекти; у них висвітлено основні положення проведеної роботи.

Таким чином, обґрунтованість отриманих у ході дисертаційного дослідження результатів, висновків і пропозицій Степаненко Наталії В'ячеславівни забезпечено завдяки оприлюдненню наукових здобутків за темою дослідження, різноманітних методичних прийомів, аналізу кола визначених дослідницьких проблем.

Дискусійні положення та зауваження

Позитивно оцінюючи науково-теоретичне та практичне значення результатів дисертаційного дослідження, вважаємо за потрібне висловити деякі зауваження та пропозиції.

1. У вступі роботи Наталія В'ячеславівна доводить, що «Для аналізу сутності норм міжнародно-правових та вітчизняних законодавчих актів як правового статусу дитини загалом, так і захисту прав дитини в умовах військових дій на Донбасі слугував формально-догматичний метод (дедукція, індукція, аналіз та синтез)», проте не надає для чого вона використовувала саме метод дедукції, індукції, аналізу та синтезу. Тому під час прилюдного захисту роботи хотілось би почути думку дисертантки.

2. У дослідженні Степаненко Наталії В'ячеславівни відсутня уніфікація понять, які стосуються визначення території проведення військових дій. Зокрема, у назві дисертації зазначено регіон Донбас, в той час як на сторінках дослідження зустрічаються наступні географічні назви: Донецька область, Луганська область, Схід України та Крим. Тому дисертантці під час прилюдного захисту слід надати роз'яснення щодо конкретизації та різниці даних понять.

3. У роботі авторка аналізує різні правові документи з вказаної проблематики, крім того, висловлює думку щодо прийняття окремого законодавчого акту, який би регулював виключно захист і забезпечення прав дитини в умовах військових дій. Водночас, на жаль, не надає пропозиції щодо його змісту, свого бачення і як наслідок – прийняття. На нашу думку, це б тільки підсилило практичне значення дисертаційної роботи.

4. У дисертації авторка для висвітлення окремих положень (розділ 2.3) надає дуже цікаві аналітичні дані, причому розробляє їх особисто у вигляді малюнків. Водночас, на наш погляд, вони перевантажують текст роботи і бажано було б дисертантці перенести їх у додатки.

Висновок про відповідність дисертації вимогам

Міністерства освіти і науки України

Втім, зазначені зауваження принципово не знижують якості дисертаційного дослідження, мають рекомендаційний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації.

Дисертаційна робота Степаненко Наталії В'ячеславівни є самостійним завершеним науковим дослідженням, робота відзначається актуальністю, новизною та практичною значимістю результатів. Оформлення дисертації відповідає вимогам МОН України. Висновки, яких дійшла авторка, є обґрунтованими і характеризуються новизною. Положення дисертаційного дослідження відображені в національних та міжнародних публікаціях, науково-практичних конференціях, що свідчить про професійну та сумлінну роботу її автора.

Вищевикладене дає підстави для висновку, що дисертаційна робота на тему «Захист та забезпечення прав дитини в умовах військових дій на Донбасі: теоретико-правовий аналіз» відповідає вимогам Тимчасового порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів від 06 березня 2019 року №167, а її авторка Степаненко Наталія В'ячеславівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії (PhD) за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, професор,

Заслужений юрист України,

завідувач кафедри теоретико-правових дисциплін

Навчально-наукового інституту права

Державного податкового університету



А.Є. Шевченко

Підпис А. Є. Шевченка засвідчую:
Учений секретар ДПУ

М. І. Рудая

12.01.2022